

25. Головінов В.П. Професійно-технічна освіта Слобожанщини : Документальні нариси / В.П. Головінов. – Х., 1998. – 128 с.
26. Слободин К.М. Путь к победе / К.М. Слободин, В.Д. Листровой. – К., 1989. – 235 с.
27. Головінов В.П. Професійно-технічна освіта Слобожанщини: Документальні нариси / В.П. Головінов. – Х., 1998. – 128 с.
28. О государственных трудовых резервах СССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 2 октября 1940 г. // КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса. 1940-1987 гг. / Сост. Г.Терещенко и др. – К., 1988. – С. 97-124.
29. Лановик Б. Історія господарства. Україна і світ: Підручник / За ред. Б.Лановика / Б. Лановик, З.Матисякевич, Р.Матейко. – К., 1995. – 737с.
30. Розофаров М. Сборник важнейших законодательных и ведомственных материалов о трудовых резервах СРСР / М.Розофаров, В.Лобанів. – М., 1948. – 208 с.
31. Розофаров М. Сборник важнейших законодательных и ведомственных материалов о трудовых резервах СРСР / М.Розофаров, В.Лобанів. – М., 1948. – 208 с.
32. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф.34. – Оп.14. – Спр.1273. – 72 арк.
33. ЦДАВО України. – Ф.34. – Оп.14. – Спр.1273. – 94 арк.
34. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. З.англ. / Б.Кравченко. – К., 1997. – 423 с.
35. Пузанов М.Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М.Ф. Пузанов, Г.И. Терещенко. – К., 1980. – 232 с.

Салата О. О. Труд молодежи и подростков в системе трудовых ресурсов СССР в 1941-1945 гг.

В статье предпринята попытка комплексного анализа труда подростков и молодежи на предприятиях СССР во время немецко-советской войны 1941-1945 гг. Исследован труд молодежи и подростков во время мобилизации и эвакуации как потенциальный трудовой резерв, деятельность и роль профессионально-технических училищ в 1940-х годах как объект управления, на который были направлены средства и методы идеологического влияния с целью формирования нового поколения рабочего класса в системе трудовых резервов Советского Союза.

Ключевые слова: молодежь, подростки, трудовые резервы, мобилизация, эвакуация, профессионально-техническое училище, школы фабрично-заводской учебы.

Salata O. O. Labour of youth and teenager in system of labour resources of the USSR in 1941-1945

In the article the attempt of complex analysis of labour of teenager and youth on the enterprises of the USSR in the German-soviet war-time 1941-1945 is done. Labour of youth and teenager is investigated during mobilization and evacuation as potential labour reserve, activity and role of vocational school, in 1940th as a management object, on facilities and methods of ideological influence were directed with the purpose of forming of new generation of working class in the system of labour backlogs of Soviet Union.

Keywords: young people, teenagers, labour backlogs, mobilization, evacuation, vocational school, schools of factory school studies.

УДК 94(477.83)"1944/1952"

М. В. Сеньків

РАДЯНСЬКІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1944–1952 рр.)

У статті проаналізовано радянські форми й методи колективізації західноукраїнського села. Зокрема, показано, що побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, убивства, податкова політика тощо скорочували соціальну базу визвольного руху, відкривали дорогу до організації колгоспів.

Ключові слова: західноукраїнське село, колективізація селянських господарств, репресії, депортації, тоталітарний режим, визвольна боротьба.

У другій половині 40 – на початку 50-х років ХХ століття в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттям і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад. Саме ці обставини та непрості проблеми пошуків українським народом шляхів виходу з гострої і тривалої соціально-економічної, політичної, морально-духовної кризи актуалізують потребу дослідження першопричин і наслідків колективізації.

За роки незалежності України опубліковані праці І.Білас [1], А.Кентія [2], Ю.Киричука [3], О.Ленартовича [4], А.Русначенка [5], Б.Яроша [6], В.Барана [7] колективна монографія «Історія українського селянства» [8] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західному регіоні України. Однак радянські форми та методи колективізації західноукраїнського села у них розкрито фрагментарно. Автор робить спробу заповнити цю прогалину.

Колективізацію західноукраїнського села умовно можна поділити на три основні етапи. Перший – припадає на роки початкового становлення радянської влади (1940 – пер. пол. 1941 рр.) та її відновлення (1944-1946 рр.), коли закладались соціально-політичні передумови колективізації, виникали окремі колгоспи

– сегменти тоталітаризму на селі. Другий – перехід до суцільної колективізації, початок масового відчуження селянина від власності, розгортання терору проти національно-визвольного руху, насамперед, депортаційно-переселенської політики (1947-1948 рр.). Третій – завершення суцільної колективізації, утвердження колгоспного ладу, перетворення селянина-господаря в новітнього кріпака, знищення соціально-економічної бази національно-визвольного руху (1949–1952 рр.).

Перші колгоспи в західноукраїнському селі були організовані ще 1940-1941 роках, а після війни відновлювалися. У 1944 році їх нараховувалося 38, у т.ч. в Тернопільській області – 35, Львівській – 1, Рівненській – 1, Чернівецькій – 1. На кінець 1946 р. у західному регіоні було 254 колгоспи, що становили 0,8 відсотка селянських дворів [9, с.77].

Більшість колгоспів виникали на базі колишніх фільварків, а їх членами ставали наймити і найбідніша частина селянства. Типовою для цього періоду була організація колгоспу “Нове життя” в с.Долиняни Городоцького району Львівської області. У ньому перебувало 15 бідняцьких господарств, що мали 21,3 га землі та двох коней [10, с.109]. У Любомельському районі Волинської області 1946 р. існувало два колгоспи: у с. Скиби та с. Штунь, які мали 292 га землі, 21 коня, 26 свиней, 30 штук великої рогатої худоби [11, с.476].

Бідніше селянство сподівалося, що колективна форма господарювання при державній підтримці стане економічно вигіднішою, ніж дрібне нерентабельне господарство. Бідняки через відсутність реманенту і тяглової сили не могли самостійно вести власне господарство. Тому вони були готові об’єднатися у сильнішу структуру, яка б взяла на себе організаційно-виробничі турботи, відповідальність за результати господарювання та забезпечила прожитковий мінімум. До бідняків приєднувалися окремі переселенці із Польщі, які, не маючи засобів до життя вимушено вступали до колгоспів.

Комуністичні ідеологи підступно спекулювали на прагненнях обездоленого селянина, декларували «велич» сільського пролетаря, його особливий статус в революційну епоху. Все це імпонувало нужденним селянам, що плекали надію нарешті “пожити по-людськи”. Послідовно і цілеспрямовано насаджувалися вульгарно інтерпретовані гасла на кшталт: “Колгосп – єдиний шлях до заможного життя”, “Куркуль – запеклий ворог селянина-трудівника”, “Хто не з нами, той проти нас” і т. п., утверджувалася людиноненависна мораль, братовбивча війна, соціальна ненависть.

На цьому етапі колективізації невелика частина бідняків, сільських наймитів і переселенців, які не могли звести кінці з кінцями, під впливом пропагандистської машини шукали в колгоспах порятунку, вихід із злиднів і бідуваль. Саме вони перші об’єднувалися в колгоспи, як правило, на добровільних засадах.

Однак абсолютна більшість селян не підтримувала ідеї колгоспного ладу. Це пояснюється рядом причин. По-перше, у західноукраїнському селі була вкорінена психологія власника. Важко уявити, щоб селяни, які протягом багатьох віків мріяли про землю і виїжджали в пошуках кращої долі до США, Канади, Австралії, Аргентини, Бразилії, поспішали з нею розстатися і вступити до колгоспу. Вони прагнули одержати від нової влади землю у приватну власність і вільно на ній господарювати. По-друге, ще свіжими були спомини про колективізацію на Західній Україні в довоєнний період, коли відбувався масовий терор, депортація населення до Сибіру, Казахстану та в інші віддалені райони СРСР. По-третє, 1946-1947 рр. Східну Україну охопив голод. У Галичині, де його не було, з’явилися люди із Наддніпрянщини у пошуках харчів. Кращих “агітаторів” проти колгоспного ладу годі було шукати. По-четверте, загони УПА і підпілля ОУН вели відчайдушний опір колгоспному ладу. Від результатів цієї боротьби залежала і доля колективізації, яка, з одного боку, була інструментом придушення національно-визвольного руху, з другого – підживляла і роздмухувала його.

Про те, що селяни не хотіли вступати в колгоспи, свідчать такі факти. Серед незначної групи колгоспів, які були створені 1944-1946 рр., існували також “паперові господарства”. Зокрема, в Милитинському районі Львівської області під виглядом колгоспу ім.Сталіна фактично існувало підсобне господарство машинно-тракторної станції. У Радехівському районі цієї ж області в колгоспі ім. Хрущова з 35 членів у МТС, на млині, пивоварні та інших підприємствах і організаціях працювало – 32. Оскільки селяни не хотіли вступати до колгоспів, то районна влада, для “справної цифри”, створювала фіктивні колгоспи [12,с.8]. Щоб економічно утримати такі господарства і не допустити їх розвал, практикувалися примусові роботи селян одноосібників. У 1946 р. в колгоспі ім. Кірова Яворівського, ім. Жукова Немирівського, ім. Ів.Франка Олеського, ім. Молотова Сокальського районів Львівської області майже всі польові роботи виконували працівники МТС і залучені сільрадами одноосібники [13,арк.33; 14,арк.12; 15,арк.32; 16,арк.58]. Таке становище було в колгоспах Садгирського і Сторожиницького районів Чернівецької області та багатьох інших.

У перші післявоєнні роки радянська влада спрямувала головний удар проти заможної частини селянства. За даними фінансових і заготівельних органів, у 1945 р. в семи західних областях (без Закарпаття) налічувалось 65 тис. куркульських господарств. Вони становили 4,8 відсотка загальної кількості селянських господарств і володіли 13,8 відсотками земельних угідь. Близько 3 тис. дворів налічувалось на Закарпатті. Це були сильні господарства, які мали у своєму розпорядженні землю, пасовища, худобу, тяглову силу, господарський реманент, вміли та ефективно господарювали, виробляли основну долю товарного хліба [17,арк.230,238].

Радянська влада почала конфіскацію землі в господарствах, що перевищували встановлені державою норми землекористування. У Закарпатській області в грудні 1945 р., встановлювалися такі верхні межі землекористування: для низинних округів – 6 га, для гірських – 8 га орної землі. В інших західних областях України із введенням в дію закону про обмеження куркульського землеволодіння величина господарств зменшилась і складала в середньому 8,6 га орної землі на один двір [10,с.121].

Протягом 1944-1946 рр. партійно-радянське керівництво ще не могло ставити питання суцільної колективізації. Бойові дії упівців унеможливлювали створення колгоспів. У лютому 1946 р. Микита Хрущов, будучи у Львові, підкреслював: "Я не оголошую ніякого змагання між областями по організації колгоспів... Цю роботу слід піднести, але не форсувати". Щоправда, він тут же додавав: "Не форсувати, але не затримувати, з іншого боку" [18,с.348]. Класичний взірць більшовицького лицемірства.

Курс на суцільну колективізацію був визначений уже четвертим п'ятирічним планом, схваленим Верховною Радою СРСР 18 травня 1946 року. У західних областях України планувалося здійснити ленінську тріаду: індустріалізацію, колективізацію і культурну революцію. Щодо села це означало: в економічній галузі – знищити приватну власність і дрібнотоварне виробництво, в політичній – закріпити радянську владу, в ідеологічній – подолати національно-визвольний рух та утвердити радянську ідеологію.

20 червня 1947 р. ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР прямо поставили завдання для західного регіону України "наздогнати" у своєму політичному і культурному розвитку східні області, тобто розпочати суцільну колективізацію.

Селян залучали до колгоспів грубими, насильницькими методами: податковим пресом, погрожуванням, залякуванням, шантажем, провокаціями, вивезенням на Сибір і навіть убивствами. У Волинській області за перше півріччя 1947 р. лише офіційно зареєстровано 34 випадки порушення законності під час організації колгоспів (побиття громадян, вилучення в них майна, погроза зброєю) [18,с.349].

Під гаслом боротьби проти «куркулів» розгорнулася кампанія „розкуркулювання”. У західних областях “куркулів” як таких на той час уже не було, йшлося фактично про селян-трударів, які мали трьох або чотирьох коней та корів, деякі селяни зрідка використовували найману працю. З літа 1947 р. фактично розпочалося масове відчуження селянина від власності та перетворення його в наймита. Термін "куркуль" політизувався, тому розкуркулюванню підлягали селяни будь-якої категорії як носії приватновласницької ідеології.

Саме з 1947 року поряд з позаекономічним примусом посилювався податковий прес, як головний засіб знищення селянина – самостійного господаря. 3 червня 1947 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову "Про порядок заготівлі сільськогосподарської продукції в куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Ровенської, Волинської і Чернівецької областей". Постанова збільшувала на 50 відсотків норми поставок сільськогосподарської продукції, а термін її здачі скорочувався на 1-3 місяці [19,с.11-12].

Місцеві органи влади розгорнули перереєстрацію так званих куркульських господарств. Їх насправді самочинно визначали працівники НКВС, голови сільських рад, секретарі партійних осередків, сільські активісти. І тут певною мірою виявлялося свавілля партійно-радянського апарату та абсолютна незахищеність селянина. За офіційними даними, на 1 серпня 1947 р. в західних областях України нараховувалося 16374 так званих куркульських господарств, у т.ч. у Волинській області – 3941, Дрогобицькій – 1419, Львівській – 2126, Рівненській – 2235, Станіславській – 1645, Тернопільській – 2209, Чернівецькій – 877, Закарпатській – 1920 [20,арк. 47;21,арк.65].

Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1947 р. "Про оподаткування сільських господарств західних областей УРСР" на господарства з прибутком 10 тис. крб. у рік встановлювалися надбавки до податку у розмірі 50 відсотків, до 15 тис. – 75, більше 15 тис. – 100 відсотків [22,с.2-5].

У 1947 р. норма зернопоставок з одноосібника зросла на 25 відсотків: картоплі – на 100, молока – на 70, м'яса, шерсті – на 300. Крім того, визначалася поставка яєць – 300 шт. з господарства на рік та обов'язкова продаж державі шкіри від забитої худоби. З'являється також указ Верховної Ради Союзу РСР "Про державний податок на кон'юктурні прибутки куркульсько-заможних господарств західних, Ізмаїльської і Чернівецької областей Української РСР". Розмір податку встановлювався у сумі 1000 крб. з кожного гектара землі. За несплату податку все майно селянина, за винятком житлового будинку, одягу та предметів побутового користування, конфіскували [23,с.154].

Селяни, які не бажали пов'язувати свою долю з колгоспом, сплачували натуральний податок у декілька разів більший, ніж ті, котрі виявляли покірність властям. Якщо завдання і було виконане, давали додаткове. І знову селянин вишукував можливості з ним справитися. Та влада на цьому не заспокоювалася: обкладала додатковим, і так доти, поки в коморі нічого не залишалося.

Деякі господарі першими змушені були вступати у колгоспи, надіючись уникнути великих податків. Так, заможний селянин села Біляшів Ковельського району Волинської області Т.Антонюк після того, як йому призначили податок майже у дві тисячі крб., подав заяву до колгоспу. Він мав 16 га землі, трьох коней, п'ять корів, кінну молотарку та інший інвентар, який змушений був передати колгоспу. А.Ващук із с.Повурськ цього ж району, маючи 22 га землі, вступив до колгоспу після того, як йому призначили понад дві тисячі карбованців податку [6,с.111,112].

Економічний тиск держави на селянські господарства щороку посилювався. 1949 р. у Волинській області одноосібні господарства величиною до 2-х га зобов'язані були здати з кожного гектара 273 кг зерна, 2-5 – 377, 5-7 – 468, більше 7 – 559. Норми поставок могли змінюватись місцевими органами влади у бік підвищення до 50 відсотків [24,арк.41]. На Станіславщині господарства до 2-х га землі здавали від кожного гектара 90 кг зерна, 2-5 – 120 кг, 5 і більше – 170 кг зерна [25,с.478]. Унаслідок такої економічної політики більшість індивідуальних господарств зuboжили.

Під акомпанемент безперервних закликів про добровільність вступу до колгоспів, селян примусово заганяли до них податковою системою. Так, Іван Вишняк з с.Цунів Володимир-Волинського району

Волинської області закінчив у свій час рільничу школу, здобув фах агронома, мав земельний наділ, який разом з лісом і сіножаттю становив 14 га, господарство провадив зусиллями членів сім'ї, найманою працею не користувався. З ініціативи місцевих активістів його визнали «куркулем». На господарство наклали високий податок. Селянин К. Кінах с.Жиликів цього ж району мав 8,3 га орної землі, двох коней, дві корови, дві вівці, трьох свиней, десять вуликів бджіл, а також кінну молотарку. Його господарство обклали «куркульськими» податками [26,арк.30].

У багатьох селах людей зганяли до клубу, а інспірована ініціативна група оголошувала про створення колгоспу. Представники влади вимагали від селян подати заяви про вступ до колгоспу. Звісно, були протести, тоді представник влади брав телефонну трубку і голосно промовляв: "Залізничну станцію. Начальника. негайно приготуйте кілька вагонів для відправки в Сибір куркулів, підкуркульників та бандопосібників із сім'ями. Відправку розпочнемо сьогодні увечері". Рятуючи свою долю, налякані селяни подавали заяви про вступ до колгоспу [27,с.132,133].

Водночас у кожному районі формувалися групи партійно-радянського активу та органів МВС і МДБ, які роз'їжджали по селах для примусового створення колгоспів. У с.Самушин Заставнівського району Чернівецької області лейтенант МДБ Ведерников залякував селян: "Якщо завтра не подаш заяви до колгоспу, то я тебе заарештую". Внаслідок шантажу було колективізоване с.Топорівка Заставнівського району Чернівецької області. Влітку 1947 р. було заарештовано 80 селян. Перед ними поставили вимогу: тюрма або колгосп. Залякані селяни, всупереч своїй волі, подали заяви до колгоспу [28,с.656].

Масові безчинства чинила група партійно-радянського активу на чолі із завідувачем парткабінету райвиконкому Будком, організовуючи літом 1948 р. колгоспи в Колківському районі Волинської області. Всіх селян, які відмовлялися вступити до колгоспу, заганяли у підвал біля сільради с.Комарово. Уночі почергово заводили в приміщення сільради і розпочинали екзекуції. Селян на руках піднімали до стелі, пускали на підлогу або підставлену лаву. Ф.Головінському і Д.Ащуліку одягали на голову відро, б'ючи зверху палкою. Селянин Будь від побоїв знепритомнів. Один з активістів всунув непритомному у руку олівець, зробив підпис про вступ до колгоспу [29,арк.71].

У с.Кукуріки Головинського району цієї ж області заснуванням колгоспу займалася група радянсько-партійного активу в складі 19 осіб, на чолі з секретарем райкому партії. Уночі 12 серпня 1948 р. селян силою зброї зігнали до сільради, але бажаного результату не досягли. Відтак біля дверей сільради виставили озброєну охорону. Селян почергово заводили в окрему кімнату. Тут їх жорстоко били, поки не "переконали" в перевагах колгоспного ладу [29,арк. 91].

У села часто приїжджали уповноважені з району, заганяли селян в хату-читальню, клуб або школу. Один із представників влади оголошував про створення колгоспу і ставив запитання: "Хто проти організації колективного господарства? Прошу голосувати". Як правило, всі, боячись репресій, мовчали. Тут селянам підсовували готові заяви, на яких вони ставили свої підписи або хрестики. Від усіх мешканців села вимагали передати колгоспу свою землю і худобу. У с.Ступниця Дублянського району Дрогобицької області органи влади зобов'язали вчителів місцевої школи підготувати для мешканців села заяви для вступу в колгосп. 7 листопада 1948 р. їх силою зігнали до школи. Тремтливими руками люди змушені були ставити підписи, а хто був неписьменний – хрестик, таким чином засвідчувався їх вступ до колгоспу [27,с.133].

Задля хороших результатів створювалися фіктивні колгоспи. У селах Майдан та Зелений Дуб Мизоцького району Рівненської області земля, коні, реманент не були усупільнені. Кожен селянин самостійно сів і збирав урожай на своїй ділянці. Встановлений план хлібоздачі місцеві органи влади розподіляли серед селян [12,с.18]. Подібне було у с.Княже Золочівського району Львівської області [10,с.123].

У с. Луч Лисятинський Стрийського району Дрогобицької області 1949 р. було створено колгосп, до якого вступило 28 господарств (із 110). Районні організації включили його до списку сіл суцільної колективізації і довели план засипки насіння на кожне господарство. Голова колгоспу повідомив секретаря Стрийського райкому КП(б)У, що багато селян відмовляються здавати насіння, оскільки не вважають себе колгоспниками. "Заявіть селянам, – відповів секретар, – хто не бажає бути колгоспником, нехай подає про це письмову заяву" [12,с.17]. Звичайно, ніхто нічого не писав, бо такі заяви стали б "перепусткою" до Сибіру або інших віддалених районів СРСР.

Уповноваженні Корецького РК КП(б) Рівненської області Кравець і Мархай у с. Голичівка важко побили вдову Теклю Родованюк за те, що вона відмовилася віддати до колгоспу свого коня. Вони також жорстоко розправилися з одноосібником Павлом Ворощуком. Спочатку його побили і скривавленого закрили в лях. Потім П.Ворощука роздягнули, облили водою і помістили в холодний амбар. У такий спосіб селянина-одноосібника "переконували" у перевагах колективного господарювання [30,арк. 13-15].

Під тиском уповноважених райкому партії заяви про вступ до колгоспу підписали селяни с.Левківці Почаївського району Тернопільської області [31,арк.34,36]. У с.Стільське Миколаївського району Дрогобицької області колгосп примусом організували секретар райкому партії Спіняков і старший лейтенант МВС Ізмаїлов. Селянина В.Яценка побили за те, що нехотів бути головою колгоспу [6,с.113].

У багатьох випадках селяни ставали колгоспниками, навіть не підозрюючи цього. У с.Дядківці Рівненської області заяву про вступ до колгоспу Є.Марафічука скріпили хрестиком місцеві активісти, стверджуючи, що це зробила його донька. Селянин скаржився, вимагав повернути йому озимину, відібрану в нього як у колгоспника. Відповідь голови райвиконкому була стандартною – "відмовити" [32,арк.16].

На Волині у Луцькому районі при організації колгоспу “Шлях до комунізму” заяви про прийом не розглядалися і тому із 56 господарств лише 15 вважали себе колгоспниками. Подібна ситуація склалася в колгоспі ім. Молотова Магерівського району Львівської області, де із 106 господарств заяви були тільки від 18 [33,арк.63,64; 34,арк.23].

У деяких селах представники влади разом із енкаведистами заганяли селян взимку до річки. Біля її берега ставили стіл. І тут вимагали від селян вступити до колгоспу. Селяни відмовлялися. Тоді енкаведисти заганяли чоловіків і жінок у крижану воду. Селянам нікуди було діватися, вони змушені були підписувати заяви про вступ до колгоспу [27,с.134].

Щоб примусити селян вступити до колгоспу, кидали їх у льохи, підвали тощо. У с.Торгів Поморянського району Львівської області схопили Миколу Сеньківка, кинули до підвалу будинку Семена Пирого, якого раніше вислали до Сибіру, і протримали без їжі кілька днів [27,с.134]. У с.Банилові Вашківцівського району Чернівецької області предмети широкого вжитку продавали лише колгоспникам. Одноосібникам заявляли: „Вступи до колгоспу, а опісля купи” [28,с.656].

Шляхом арешту спонукали вступити до колгоспу селян Г.Шевціва, І.Кусту із с.Пониква Глинянського району Львівської області [35,арк.25]. У Зарічянському районі Рівненської області селян саджали у підвал, били ногами та прикладами гвинтівок.

У гострому протиставленні проходила колективізація с. Ямниця Станіславської області, де мешкали селяни із високою національною свідомістю. У міжвоєнний період тут діяли осередок оунівського підпілля, українські товариства “Сільський господар”, “Просвіта”, “Січ” та “Сокіл”. У 1935 р. в селі вибухнуло повстання і селяни утримували владу впродовж місяця. У роки радянської влади вони чинили впертий опір колективізації. Відтак із Станіслава у Ямницю було скеровано 60 чоловік партійно-господарського активу та 8 енкаведистів. Влада заарештувала 14 учасників оунівського підпілля, виселила 39 сімей і тільки після цього, 4 грудня 1949 р., був організовуваний колгосп з 470 селянських господарств [28,с.752-754].

У с.Надітичі Миколаївського району Дрогобицької області селяни неодноразово ховалися від представників влади, унеможлиблювалося створення колгоспу. Тому партійно-радянський актив приїхав у село з уже готовим списком колгоспників. Земля, реманент насильно передавалися до колгоспу [6,с.113]. У колгоспі “Новий шлях” Судово-Вишнянського району Дрогобицької області за списком числилося 140 господарств, але жодної заяви від селян до правління колгоспу не надходило [12,с.18].

Брутальний натиск чинився і в інших селах. У Великомоштівському районі Львівської області в січні 1950 р. представники влади разом із місцевими активістами саджали в підвали, шопи селян, які не бажали вступати до колгоспу, і б'ючи, тримали їх там по кілька днів без верхнього одягу, виводили на вулицю під охороною, не давали їжі, а той напускали на людей собак.

Насильницькі дії при організації колгоспів були у Головнянському, Ковельському, Цуманському районах Волинської, Буському, Поморянському районах Львівської, Заліському, Зборівському, Копиченському, Коропецькому, Скалацькому районах Тернопільської областей та у багатьох інших місцях [36,арк.111;37,арк.23;38,арк.17].

Радянські карально-репресивні загони знищували хутори, мешканці яких найбільш затято виступали проти колективізації та допомагали повстанцям їжею, одягом, схованкою. Хутірська система не дозволяла владі контролювати селян повністю. Тому їх насильно виганяли з хуторів. Їх ліквідація особливо активізувалася на завершальному етапі колективізації. Улітку 1950 р. радянська влада приступила до ліквідації 70 тис. хуторів. Протягом 1950-1952 рр. було зігнано з батьківської землі власників 91226 хутірських господарств, з них 69245 розселили в західних областях, 21581 – у південних регіонах України [39,арк.21-23], а деяких депортували у Сибір.

Селяни чинили опір свавіллю партійним структурам. У травні 1951 р. представники влади на хуторі Яцули Дубровицького району Рівненської області сокирою зруйнували вікна, піч, дах і частину стелі в оселі А.Стасюка, Я.Воробєя, Л.Стасюка, К.Колесника [40,арк.210-212].

Справжній вандалізм вчинили радянські активісти під керівництвом секретаря Дрогобицького РК КП(б)У Тамари Зубатенко і заступника голови райвиконкому Божика у с.Зимівки. Разом з ними партійні активісти зруйнували хату вдови Юлії Ковбасюк (матері двох малолітніх дітей), господар якої загинув на фронті в лавах Червоної армії. Вони “побили половину дахівки, а хату зовсім знищили...”, залишивши вдовцю з дітьми без даху над головою. Подібна доля в Зимівках спіткала ще 15 родин. Радянські активісти спалили 8 будинків, 10 оборогів, 50 ц картоплі, вулики з бджолами. Дільничний міліціонер Лопотчак з підручними тягнули за волосся Катерину Якимець та били прикладами, копали ногами і знущалися над нею тільки за те, що вона не хотіла добровільно переселитися [40,арк.284-287].

Руйнування хуторів продовжилось з новою силою після 4 липня 1952 р., коли з'явилася чергова постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР “Про виселення господарств з хуторів у західних, Ізмаїльській, Чернівецькій і Закарпатській областях УРСР”, яка зобов'язувала місцеві органи влади до 1 жовтня 1952 р. виселити ще 51350 дворів [39,арк.21-23].

Однак переселення, незважаючи на тиск і погрози, проходило повільно. На 1 листопада 1952 р. було переселено лише 29785 хутірських господарств, або 58% від встановленого плану, в Станіславській області на 31,9%, Дрогобицькій – 35, Львівській – 35,3, Тернопільській – 40,7%. Селяни не хотіли залишати насаджені і обжиті місця [39, арк.21-23].

Водночас зростала кількість депортованих – учасників національно-визвольної боротьби та членів їх родин, а також тих, що чинили опір колгоспному ладу. Їх вивозили в Сибір, Крайню Північ, Казахстан як

“куркулів”. У Станіславській області до списку “куркульських” потрапили селяни Ілля Скуба та Наталія Сивак. Скуба мав будинок, сад, дві корови і 0,5 га землі, а Сивак – будинок, корову та 0,15 га землі [41, 1вер.]. У Любомльському районі Волинської області до “куркульських” були зачислені безкінні селянські господарства, які мали 1-1,5 га землі. Таке ж зарахування діялося у Золочівському районі Львівської області, Корецькому районі Рівненської області та в багатьох інших місцях [42, арк.71;43,арк.4; 44,арк.18].

Вивіз бідняків набрав такого розмаху, що навіть ЦК КП(б)У змушений був 28 січня 1948 р. прийняти спеціальну постанову про відновлення прав тих господарств, які незаконно включалися до списку куркульських. У результаті перегляду списків у Волинській області число “куркульських” зменшилося з 2232 до 1603 господарств, Рівненській – з 4 тис. до 427. Ряд господарств було врятовано від репресивних акцій і в інших західних областях [44,арк.52;45,арк.41].

Перша хвиля депортацій припала на жовтень 1947 р., друга – на кінець 1948 р., що було пов'язано з переходом до суцільної колективізації. Протягом 1947 р. було виселено 26612 сімей, або 76986 осіб, 1948 р. – відповідно: 2623 і 8224 особи. Ще більшої масштабності ця акція набирає з 1949 р., коли депортували усіх “куркулів”. Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников вимагав від представників влади на місцях застосовувати засіб: колгосп або Сибір.

18 серпня 1950 р. Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили виселити 1200 господарів-куркулів із західних, Чернівецької та Закарпатської областей за межі Української РСР з конфіскацією належного їм майна. Це мотивувалося тим, що серед 152 тис. селянських господарств, які залишилися поза колгоспами, є частина “куркулів”, які завдають шкоди колгоспам, зокрема їхньому організаційному зміцненню [28, с.793].

Виконуючи директивні вказівки центру, місцеві органи влади розпочали нову хвилю пошуків “куркулів” та “українських буржуазних націоналістів”. До них зараховувалися всі ті, хто чинив опір колгоспному ладу та всій тоталітарній системі. Із західних областей у 1951 р. до Сибіру було вислано 1445 “куркулів” [46, с.351]. Водночас цілими партіями вантажили у вагони “українських буржуазних націоналістів”, “андерсівців”, “сектантів” і вивозили у віддалені райони СРСР. За неповними даними, в 1939-1953 рр. зі Західної України у східну частину СРСР вивезено 2 196 170 осіб, або 20,5 відсотка усього населення краю [47, с.171].

Свавілля адміністративно-партійних органів змушений був визнати ЦК КП(б)У у постанові від 19 серпня 1946 р. “Про факти порушення принципу добровільності при організації колгоспу в селі Сопошин Жовківського району Львівської області”. За “перегини” у Станіславській області було виключено з партії 84 комуністи, у Дрогобицькій – 150, у Тернопільській – 150, у Рівненській – 20 [9, с.12].

За насильницькі дії в с.Миколаїв Лопатинського району рішенням Львівського обкому КП(б)У був виключений з партії і засуджений на 3 роки другий секретар райкому І.Жук. За подібні дії в с. Кустин цього ж району були виключені з партії і засуджені на 5 років тюремного ув'язнення завідувач військовим відділом райкому партії Л.Торба і директор раймагу Воленко [48, арк.106,107].

Рішенням бюро Станіславського обкому партії від 20 січня 1949 р. була відмінена як ліберальна постанова бюро Жовтневого райкому партії про зняття з роботи і накладення партійного стягнення на голову і секретаря сільради та голову колгоспу с.Мартинопіль за застосування до селян різних фізичних методів впливу: арештів, погроз при проведенні колективізації. Обком партії доручив прокурору провести слідство і притягнути винних до кримінальної відповідальності [49,арк.62,64].

Але такі засудження мали головним чином пропагандистський характер, щоб створити враження ніби керівники партії “підлягають про дотримання радянської законності”. Насправді, вони не могли усунути насилля в процесі колективізації, яке було закладене в самій природі тоталітарного режиму. У процесі колективізації повною мірою застосовувався єзуїтський принцип: “мета виправдовує засоби”.

Крім адміністративного тиску, сталінський режим вдавався до широкої соціальної демагогії. Уся ідеологічна машина сталінського режиму була спрямована на пропаганду колгоспного ладу. З цією метою проводилися різні наради, семінари, конференції, лекції, екскурсії, використовували радіо, кіно, пресу. Хоча пропаганда і соціальна демагогія широко використовувалися, однак не вони були визначальними. Фактично завдяки насиллю до початку 1952 р. в західній частині України було колективізовано 95,2 відсотка селянських дворів, що складало 99,2 відсотка північної площі [27, с.146].

Таким чином, для створення економічної бази тоталітарного режиму та придушення національно-визвольного руху компартія намагалася за допомогою карально-репресивних органів утвердити колгоспний лад. Побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, вбивства, податкова політика і т. п. звужували соціальну базу визвольного руху, а відтак відкривали дорогу до організації колгоспів. Так за сталінським “рецептом” була здійснена “революційна перебудова” західноукраїнського села – відчужено селянина від власності, знищено хлібороба-годувальника, господаря землі.

Джерела та література

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Кн. 2. Документи і матеріали / І.Білас. – К. : Либідь, 1994. – 688 с.
2. Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946 –1956 рр. / А.Кентій. – К. : Інститут історії України НАНУ, 1999. – 110 с.
3. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. / Ю.Киричук. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.
4. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. / О.Ленартович. – Луцьк : Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 252 с.
5. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А.Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 518 с.

6. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років ХХ ст. / Б.О.Ярош. – Луцьк : Вежа, 1999. – 182 с.
7. Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991) / В.Баран. – К. : Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 670 с.
8. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. Т. 2 / під. ред. В.Смоля. – К. : Наукова думка, 2006. – 635 с.
9. Когут П. Колективізація в західноукраїнському селі / П.Когут. – Львів : Логос, 2000. – 80 с.
10. Масловский В.И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939-1950 гг. / В.И Масловский. – Львов : Высшая школа, 1984. – 188 с.
11. Сушик І. Волинське село у перше повоєнне десятиріччя (1944-1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск / І. Сушик. – Дрогобич : НВЦ Карпати, 2002. – С. 474-485.
12. Рубльов О. С. Згадка на сумні роковини. / О.С. Рубльов, Ю.А. Черченко. – К. : Принт. вид. Інституту АН УРСР, 1990. – 25 с.
13. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.П.5001. – Оп.7. – Спр.22.
14. ДАЛО. – Ф.П.5001. – Оп.7. – Спр.25.
15. ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.587.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.75. – Спр.74.
17. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.76. – Спр. 5.
18. Шаповал Ю.І. Мороз перед "відлигою" // Історія України. Нове бачення. Т.2 / Ю.І.Шаповал. – К. : Україна, 1996. – С. 329-362.
19. Збірник постанов розпоряджень уряду УРСР. – 1947. – №12.
20. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.76. – Спр. 57.
21. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.290.
22. Збірник постанов розпоряджень уряду УРСР. – 1947. – № 17.
23. Сеньків М. В. Соціально-політичні передумови суцільної колективізації західноукраїнського села (1944 – 1947 рр.) / М.В.Сеньків // Наукові записки Запорізького національного університету. Вип. XXXIII. – Запоріжжя, 2012. – С. 148 – 155.
24. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.П.6. – Оп. 1. – Спр. 257.
25. Крайківський О. "Визволителі" / О.Крайківський. – Дрогобич : Відродження, 1998. – 816 с.
26. ДАВО. – Ф.П.6. – Оп. 6. – Спр. 1126.
27. Сеньків М.В. Колективізація західноукраїнського села 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. / М.В.Сеньків. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2002. – 292 с.
28. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали / В.Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 942с.
29. ДАВО. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.127.
30. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5172.
31. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.П. 1. – Оп. 1. – Спр. 620.
32. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.П.204. – Оп.2. – Спр.320.
33. ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.3. – Спр.1296.
34. ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп.3. – Спр.2.
35. ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.473.
36. ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.154.
37. ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп.3. – Спр.2.
38. ДАТО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.1302.
39. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.1666.
40. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.870.
41. Вівчар Б. Як нас виселяли / Б.Вівчар // Галичина. – 1990. – 1 вер.
42. ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.120.
43. ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп.2. – Спр.330.
44. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.46. – Спр. 3202.
45. ДАРО. – Ф.П.400. – Оп.1. – Спр.175.
46. Депортації західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. Т. 2. 1946 – 1947 / Відп. ред. Ю.Сливка. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 540 с.
47. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – ХХ ст.) / За ред. Я.Малика. – Львів : Світ, 2003. – 294 с.
48. ДАЛО. – Ф.П.3. – Оп.3. – Спр.2.
49. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф.П.1. – Оп.2. – Спр.493.

Сеньків М. В. Советские формы и методы коллективизации западноукраинского села (1944–1952 рр.)

В статье проанализированы советские формы и методы коллективизации западноукраинского села. В частности, показано, что побои, устрашение, шантаж, провокации, аресты, депортации, убийства, налоговая политика и т.п. сокращали социальную базу освободительного движения, открывали дорогу к организации колхозов.

Ключевые слова: *западноукраинское село, коллективизация крестьянских хозяйств, репрессии, депортации, тоталитарный режим, освободительная борьба.*

Senkiv M. V. Forms and methods of alienation of the peasants from the property in the west-Ukrainian region (the second half of 40-s –the beginning of 50-s)

In this article was analysed forms and methods of alienation of the peasants from the property in the post-war period, was shown the process of strengthening of the social-economic base of the bolshevist totalitarianism in the west-Ukrainian region.

Keywords: *West-Ukrainian collectivization, repressions, deportations, the total regime, the liberation struggle.*